

З ІСТОРІЇ РУСИФІКАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ

У статті розглядається проблема русифікації шкільної освіти на Волині протягом XVIII – поч. XX ст. Аналізуються історичні умови та наслідки русифікації шкільної освіти на теренах Волині.

Ключові слова: русифікація, освіта, Волинь, культура, школа, політика.

В статье рассматривается проблема русификации школьного образования на Волини на протяжении XVIII – нач. XX в. Анализируются исторические условия и последствия русификации школьного образования на территории Волини.

Ключевые слова: русификация, образование, Волинь, культура, школа, политика.

The article deals with the problem of russification of school education in Volyn during the 18-th- the beginning of the 20-th centuries. Historical conditions and consequences of the russification of school education on the territory of Volyn region are being analysed.

Key words: russification, education, Volyn, culture, school, policy.

Актуальність теми дослідження. В умовах гострої політичної та культурологічної дискусії, яка ведеться в українському інформаційному просторі навколо Закону «Про засади державної мовної політики», як ніколи актуалізується проблема русифікації української нації.

З огляду на процеси, що відбуваються в мовному середовищі, гіркий досвід русифікації Волинського шкільництва повчальний і на часі.

Мета статті: проаналізувати умови наслідки русифікації Волинського шкільництва.

Завдання статті:

1) охарактеризувати історичні та культурологічні причини русифікації українського шкільництва на Волині;

2) розкрити основні засади русифікації Волинського шкільництва;

3) визначити наслідки русифікації для подальшого розвитку шкільної освіти, культури на Волині.

У своєму історичному житті Волинь пережила ряд драматичних періодів, які стали наслідком зіткнення двох течій: з однієї сторони – східного, православно-християнського світу, з іншої – західного, католицько-протестантсько-німецько-польського [5, с.12].

Зокрема, XVIII століття проходило під знаком боротьби українського народу проти польського засилля в Україні. Особливого розмаху ця боротьба

набула на Волині, у результаті якої була встановлена повна пропольська гегемонія в управлінні освітніми закладами. Після другого розподілу Польщі 1793 року Київське, Брацлавське, Подільське воєводства і східну частину Волині забрала Росія. За третім розподілом 1895 року Росія забрала й решту Волині та ще східну частину Холмщини, а головна частина Холмщини відійшла до Австрії. Росія сформувала з приєднаних областей три губернії: Київську, Подільську і Волинську. Правобережна Україна ввійшла в нову фазу свого життя, яка характеризувалася російсько-польською боротьбою за панування у сфері освіти, що призвела до інтенсивної русифікації волинського шкільництва.

Сучасна історіографія розцінює акт приєднання України до Росії досить неоднозначно. Відомий учений П. Голубенко [2, с.121], даючи відповідь на питання «Чи справді приєднання України до Росії сприяло поширенню і розвиткові цивілізації, освіти, мистецтва і науки серед українського народу?», – зазначає, що в дійсності все було якраз навпаки. Після приєднання України до Росії спостерігалось дуже помітне зниження культурно-освітнього рівня українського народу. На думку вченого, це пояснюється тим, що московські завойовники стояли на набагато нижчому культурному рівні щодо приєднаної України.

Протягом ХІХ ст. Україна поступово перетворилася у провінцію великої імперії з деякими етнографічними особливостями. Багата, соковита мова проголошувалася «малоросійським наречіем», що мала вмерти під вагою «казенного язика» [10, с.119].

Як не погодитися з І.Огієнком, який зазначав: «Вік ХІХ знає декілька великих погромів української культури: погроми ці дедалі ставали дошкульними і вкрай руйнували все те, що мала Україна свого і що вона встигала утворити в коротких перервах між погромами» [4, с.228].

Досить згадати Валуєвський (1863) та Емський (1876) укази, інші подібного роду антиукраїнські документи царату і багато інших русифікованих заходів, які перешкоджали нормальному розвитку української культури.

Незаперечною причиною занепаду української культури було те, що серед української знаті переважала, як стверджує О.Субтельний, «малоросійська самосвідомість», а самі українці були найбільшими ворогами ідеї української самобутності [14, с.263].

Цариця Катерина та її міністри не бачили або не хотіли бачити існування певних національних особливостей українських областей.

Протягом віків Польщі і Москві вдалося відірвати українську суспільну еліту від простого народу. Це відкинуло українство в історичному розвитку на століття назад. Але найбільше втрат від розриву між інтелігенцією і народом зазнала Волинь. Російський царат прагнув перетворити Волинь на фортецю русифікації. Тут виникли відверто чорносотенські організації як, наприклад, «Союз русского народа», що несли погромницьке настановлення до усього немосковського. За винятком початкових шкіл, на Волині не було жодної української інституції. Духовне розтерзання та зубожіння краю поглибила Перша світова війна. Такою Волинь увійшла у ХХ століття. Виявилось, що вона належала до найвідсталіших губерній України щодо свого національно-

державного вияву. Та все ж волиняни не втратили споконвічного прагнення до власної національної організації та духовності. За короткий час існування української влади в краї відбулися великі зрушення – розпочалася активна культурно-просвітницька діяльність. З таким духовним потенціалом Волинь вступила у якісно новий період історичного розвитку, що був зумовлений наслідками українсько-польської та радянсько-польської (1918-1920 рр.) воєн. Проте період національного культурно-просвітницького відродження Волині тривав не довго. Відповідно до умов Ризького договору (18 березня 1921 р.), Західна Волинь та Полісся опинилися в межах нової Польської держави, а Східна Волинь з Житомиром відійшла до Радянської імперії.

З того часу процес становлення і розвитку освітньої системи у регіоні набував нових національних і релігійних ознак, які свідчили про те, що Волинь вступила у нову фазу свого суспільно-політичного і культурологічного розвитку.

Протягом другої половини XIX – початку XX століття Волинь опинилася в ідеологічному і політичному протиборстві офіційної російської і польської історіографії, що значною мірою і визначало подальший культурний розвиток регіону.

Освітня політика царського уряду в Західній Україні після її приєднання до Росії мала особливий характер. Катерині II та її наступникам були ближчими інтереси польської шляхти, ніж інтереси українського населення.

Куратор Віленського навчального округу князь А.Чарторийський та його помічник Тадеуш Чацький активно сприяли розвитку мережі добре обладнаних польськомовних навчальних закладів, які вели навчання в патріотичному польському дусі. До процесу ополячення українського населення прилучилося католицьке та уніатське духовенство, яке відкривало школи при всіх приходських церквах і монастирях [1, с.33].

Упродовж двох десятиліть років за допомогою російського царизму польська культура і просвіта зробили в Правобережній Україні більший поступ, ніж за ціле попереднє століття панування тут польської влади [3, с.269].

Про цей період І.Левкович писав: «Російський уряд правив поляками, а поляки українцями» [11, с.75]. Росія свідомо зберігала польський вплив на Волині, аби протистояти відродженню національної свідомості українців.

Ситуація змінилася лише після польського повстання 1831 року, коли царський уряд змушений був змінити своє ставлення до правобережних українських губерній, на які він дивився як на польські. Офіційно проголошувалося, що Правобережна Україна – це старий «руський» край, тільки, мовляв, сполячений, вживалося ряд рішучих кроків, щоб послабити тут польський елемент, підтримуючи натомість елемент «руський».

Насамперед, звернуто було увагу на шкільну справу. Більшість польських середніх шкіл переформовано в російські гімназії. Учителів-поляків звільняли з посад, а на їх місця призначали учителів-росіян, або українців із Лівобережної України.

Польський вплив на освітню справу в регіоні поступово асимілюється в російський. Зокрема, у Кременці було закрито польський лицей, замість якого у

Києві заснували російський університет Святого Володимира, визначаючи завдання якого, міністр освіти Уваров відверто запевнив: «Університет Святого Володимира – моє творіння. Але я першим ліквідую його, якщо він не виконуватиме своєї мети... поширювати російську освіту й російську національність на спольщених землях Західної Росії» [14, с.98].

XIX століття в історії польського шкільництва на Волині виявилось найдраматичнішим етапом. За всі роки свого існування польські шкільні традиції пройшли шлях від свого розквіту до ледь не повного забуття.

Таким чином, у Волинський край на зміну полонізації прийшла русифікація. З другої половини XIX століття встановлюється повна гегемонія російської культури на всій території Волинської губернії. Російська мова замінила польську в усіх сферах культурно-освітнього життя.

Політика царської Росії у сфері освіти призвела до того, що у середині 40-х років XIX століття у Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській та Полтавській губерніях з населенням понад 7 мільйонів чоловік було лише близько 10 тисяч учнів, при чому 70% з них – діти дворян, духовенства, чиновників, купців [9, с.43].

Серед усіх губерній, які знаходилися на території України, Волинь перебувала у найскладнішому становищі щодо навчання українською мовою. У школах різного типу були відсутні такі навчальні предмети, як українська мова і література, історія та географія України.

Здійснюючи русифікацію, царський уряд у другій половині XIX століття видав ряд постанов та циркулярів, якими заборонялося створення українських шкіл та інших культурно-освітніх установ, викладання в школах українською мовою.

Поява українських національних шкіл, видання підручників викликало у міністра внутрішніх справ Валуєва відчуття небезпеки для Російської імперії і 20 червня 1863 року він видає горезвісний Валуєвський циркуляр.

Таким чином, однією із складових частин русифікації Правобережної України була мовна політика. Усуваючи польський вплив і польську мову з цього регіону, Росія в жодному разі не бажала відродження в культурному і громадському житті краю української мови. Бо саме через мову відбувався процес формування національної свідомості. У цьому Росія і вбачала найбільшу небезпеку для своєї національної політики.

Дирекція училищ Волинської губернії постійно слідувала за тим, щоб мовою викладання в усіх училищах та школах була саме російська. Зокрема, у Рівненській гімназії, де переважна більшість гімназистів були римокатолицького сповідання і рідною вважали польську мову, ставилося завдання, щоб Закон Божий католикам і православним читався російською мовою. Діяла настанова і про те, щоб підручники, книги для віровчення використовували лише петербурзьких та московських видавництв [17, с.28]. Згодом така ж доля спіткала і приватні навчальні заклади [7].

Матеріали Центрального державного історичного архіву України [15; 16] дозволяють встановити, що з метою русифікації українського народу царським урядом було прийнято Положення, згідно з яким з 20 лютого 1834 року в

гімназіях західних губерній (Київській, Волинській, Подільській) дозволялося видавати атестати з правом на чин і нагороджувати учнів медалями за відмінні успіхи з російської мови і словесності.

Крім цивільної влади, процесу русифікації на Волині сприяло і російське духовенство. У зв'язку з цим, Святий Синод, виконуючи вимогу Імператора, звертав особливу увагу на склад православного духовенства в губерніях, які відійшли від Польщі. Дітей волинських церковнослужителів рекомендували віддавати для навчання у семінарії Київської, Полтавської, Чернігівської губерній [15].

Заборона російським урядом української мови призвела до того, що за даними перепису 1897 року переважна більшість мешканців Волинської губернії отримала освіту російською мовою – 73.1% від загальної кількості грамотних, 26.9% мешканців краю отримали освіту на польській, чеській, німецькій мовах. Людей з україномовною освітою в матеріалах перепису не було, оскільки в губернії не існувало жодної української школи [13, с.113-114].

Крім вищезазначених форм і методів русифікації, самодержавство проводило планомірну кадрову політику, внаслідок чого українці не могли посідати високі посади в державному апараті, бо не мали достатньої освіти, але якщо попри всі незгоди вони її здобували, їх висилали за межі України.

Матеріали Житомирського обласного архіву дозволяють виявити ряд заходів, які були спрямовані на русифікацію Волині. Зокрема, у своїх циркулярах царський уряд зазначав: «Уроженцы западных губерний империи при вступлении на государственную службу... обязаны для лучшего изучения русского языка и делового слога начинать службу во внутренних великороссийских губерниях и только по истечении пяти лет могут продолжать службу в губерниях западных» [8]. Натомість в Україну запрошувалися російські чиновники, вчителі, які були слухняними виконавцями російських властей.

За законом від 21 листопада 1869 року та 13 червня 1886 року чиновникам усіх відомств призначали плату за русифікацію. Як зазначає відомий історик І.Огієнко, «в десяти Юго-Западных губерниях лицам русского происхождения, исключая однако местных уроженцев, производится прибавка к содержанию» [12, с.214].

У цей період царським урядом приймається постанова під грифом «секретно» про недопущення у церковних школах проведення ювілейних зібрань на честь пам'яті Т.Г.Шевченка. У цій постанові зазначається: «Приймаючи до уваги, що в літературній діяльності малоросійського поета Шевченка відкрито виявлялося негативне протицерковне і протидержавне спрямування в багатьох його творах, не допустити служіння святкових панахид і влаштування урочистостей у духовно-навчальних закладах, та зібрань з нагоди пам'яті поета» [6].

Таким чином, політика русифікації царського уряду в Україні, руйнувала українську культуру в цілому і освіту зокрема. Про наслідки цього процесу Іван Огієнко зазначав: «Вони зробили те, що багато українців відбилися від рідного

поля, відстали від рідного життя, забули свою мову, пришили хвостик «в» до свого прізвища і зробилися тоже малоросіянами» [12, с.215].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухов П. Волинська земля / П. Андрухов. – Сокаль, 1992. – 88 с.
2. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / П.Голубенко. – Нью-Йорк=Париж=Торонто, 1987. – 551с.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України: у 2 т. / Д.Дорошенко. – К.: М'юнхен: Дніпрова хвиля – Глобус, 1992. – Т.2. – 349с.
4. Драгоманов М.П. Переднє слово до “Громади” 1878р. / М.П.Драгоманов. – К., 1991. – С.228.
5. Житомирская 1-я мужская гимназия (пятидесятилетие гимназической церкви: 1867-1917). – Житомир, 1917. – 45с.
6. ЖОДА, ф.147, оп.1, спр. 485, арк.1.
7. ЖОДА, ф.71, оп.1, спр.142, арк.2.
8. ЖОДА, ф.71, оп.1, спр. 247,163, арк.9,10,208.
9. Історія України : курс лекцій. – К., 1991. – Кн.1. – 547с.
10. Культурне відродження в Україні / за ред. Т.О.Сілаєвої. – Львів, 1993. – 218с.
11. Левкович І. Нарис історії Волинської землі до 1914 року / І. Левкович. – Вінніпег, 1953. – 159с.
12. Огієнко І. І. Українська культура / І. І. Огієнко. – К., 1918. – 272с.
13. Поліщук Ю.М. Освітній рівень населення Волинської губернії за переписом 1897 року : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Ю.М. Поліщук. – Житомир, 1996. – С.113-114.
14. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К., 1992. – 512с.
15. ЦДІА України, ф.707, оп.18, спр.143, арк. 8, 28, 49.
16. ЦДІА України, ф.707, оп.87, спр.6717, арк.152.
17. Шовкопляс Д. Волинь: пам'ятки і люди / Д. Шовкопляс, І. Шовкопляс // Волинський музей. – Луцьк, 1998. – С. 34-35.

Дата надходження до редакції: 31.10.2012 р.